

UDK 821.163.42.09 Zmajević, V.
Pregledni članak
Primljen: 2. XI. 2004.
Prihvaćen za tisak: 16. IX. 2005.

VANDA BABIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku i slavistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV, 2, HR – 23 000 Zadar

PROPOVIJEDI VICKA ZMAJEVIĆA

Vicko je Zmajević (1670.-1745.) nesumnjivo jedna posebna, skladna i jaka osobnost koja je djelovala na raznim društvenim područjima koja su se u njegovu radu međusobno nadovezivala i nadopunjala. Sve što je radio, pisao i zalagao se bilo je u interesu hrvatskog čovjeka i Katoličke crkve. *Razgovor Dubovni* zbirka je propovijedi koju je Zmajević pisao između 1682. i 1685. godine kao dvanaestogodišnji dječak. Original se čuva u Nadžupskom arhivu u Perastu i to je jedino Zmajevićovo djelo pisano hrvatskim jezikom.

Sve njegove propovijedi odišu baroknom poetičnosti, citatima, metaforama i antitezama, a grafijska slika potvrđuje nam priraslost Boke kotorske s hrvatskim duhovnim prostorom. Autorica Zmajevićeve propovijedi stavlja u okvir barokne propovjedne književnosti otkrivajući nam do sada slabo istraženu Zmajevićevu zbirku.

KLJUČNE RIJEČI: *Perast, barok, propovijed*

O Vicku Zmajeviću¹ i njegovu djelu i radu pisalo se mnogo, no nije ni lako ni jednostavno opisati te znanstveno potkrijepiti sve ono što je on za svoga života učinio na područjima barske i zadarske nadbiskupije, posebice u kulturnom, književnom pa i graditeljskom radu. Nije ga uzalud Pavao Butorac nazvao *najvećim sinom grada Perasta, najodličnijim Bokeljom svih vremena, rijetkošću kakvu iznose vjekovi*.² I fra Andrija Kačić Miošić u svojim stihovima ne zaobilazi "*dicu Zmajeviče*".³ Za Danijela Farlatija on je *magnus homo, potens opere et*

¹ Rođen je u Perastu 25. prosinca 1670. godine. Školovao se u Rimu gdje je 1694. tiskao zbirku pjesama pod nazivom *Corona poetica*. Nakon što je bio opat sv. Jurja i župnik sv. Nikole u Perastu, papa Klement XI. imenovao ga je nadbiskupom u Baru, Prvostolnikom Srbije i "apostolskim pohodnikom srbskih, arbanaških, makedonskih i bugarskih crkava". Godine 1713. imenovan je zadarskim nadbiskupom i tu je živio i radio do svoje smrti. Pisao je na hrvatskom, latinskom, talijanskom i albanskom jeziku. U okolici Zadra je doselio Arbanase iz Skadra, a u Zadru je osnovao *Seminarium archiepiscopale illyricum*, "Hrvatski seminar", kako su ga zvali hrvatski glagoljaši. Umro je u Zadru, 11. rujna 1745., a grob mu se nalazi u crkvi Gospe od Zdravlja.

² P. Butorac, *Zmajevići*, Zagreb, 1928, str. 32-37.

³ "Oj Kotore, gnijezdo sokolovo - Dalmacije diko i pohvalo!

U tebi se legu sokolići – I gospodska dica Zmajevići".

sermonei, odnosno, *veliki čovjek, moćan na djelu i riječi*,⁴ a prema uvjerenju zadarskoga crkvenog povjesničara Karla F. Bianchija, on je *veoma učen i revan nadbiskup, velik i poduzetan čovjek, mudar i razborit pastir, velikouman i obdaren znanjem*.⁵ U prvom broju zadarske *Zore Dalmatinske*, u povodu stote obljetnice Zmajevićeve smrti Frane Zvitkovich piše: *Ljubljen i štovan od Papah, Cesarah, Kraljah, Knjixevnikah, i od ovoga puka od njega mudro vladana... U knjigam što ih je on pravio, ostaju velike uspomene pobožnosti i mudrosti, kao što su niki njegovi razgovori, pripovijdanja, knjige u kojima se tako sija lipota i čistoch jezika da je zasluxio da ga nazovu "zlatno pero"*.

Za Stjepana Buzolića on je *uzor biskup, kojeg zadarski Arbanasi još i danas kao svojeg milog otca spominju i spominjatiće vaviek dok ih bude teklo, i koji je tako divno pokazao koliko dobra može učiniti svome puku i narodu jedan biskup, kad mu stoji na barjaku ona plemenita Strosmajerova izreka. Sve za vjeru i za domovinu*.⁶

Za Srećka Vulovića je *izabrani sin našeg naroda i sjajna zvijezda slavjanskog obzorja, prvi i jedini Mecena naše knjige za cijelo srednje doba*.⁷

Don Mijo Ćurković, župnik u Diklu, u svojoj *Povijesti Arbanasa, Zmajevića naziva dikom i ponosom zadarske nadbiskupije*⁸, ali i *učenim, poduzetnim i svetim čovjekom*.⁹ U Propagandi za širenje vjere su o njemu imali izvrsne karakteristike, a s njima je bio upoznat i papa Klement XI. O njemu se govori kao o *osobi koja posebnu pažnju poklanja katoličkoj vjeri i posebno skrbi za nju, u svom apostolskom radu je doslijedan, poznat kao obljubljeni pastir među svojim pukom radi svoga dobročinstva, poštovanja, razboritosti, znanosti i radi svoje sveukupnosti, mudrog ponašanja, dobra glasa i nadasve radi svojih herojskih kreposti*.¹⁰

Antonio Bašić u svome prikazu Zmajevićeva života i rada između ostaloga ističe kako je Zmajević cijeli svoj život iskoristio da proslavi Boga i da čini trajna dobročinstva.¹¹

Mile Bogović ne nalazi ni jednog biskupa u Dalmaciji koji bi mogao Vicku Zmajeviću parirati u vjerskoj i humanističkoj kulturi,¹² a suvremeni povjesničar dr. fra Karlo Jurišić za Vicka Zmajevića kaže da je on jaka ličnost naše crkvene i nacionalne povijesti, čovjek europskog formata, mecena hrvatske knjige i zaštitnik glagoljice.¹³ Među najistaknutije i najumnije sinove hrvatskog naroda 18. stoljeća svrstava ga Rozario Šutrin, ističući ga kao čovjeka jaka duha i široka znanja,

⁴ Daniel Farlati, *Illyricum sacrum*, I-VIII, Venetis 1751-1819.

⁵ Carlo F. Bianchi, *Zara Cristiana I*, str. 71, 268, 270.

⁶ Stjepan Buzolić, "Zadarski Arbanasi i prabiskup Zmajević", *Narodni koledar novi i stari*, 6, Zadar 1868, str. 84.

⁷ S. Vulović, "Popis Narodnih Bokeških Spisatelja i njihovih djela", str. 17-19.

⁸ Don Mijo Ćurković, *Povijest Arbanasa kod Zadra*, Šibenik, 1922, str. 7.

⁹ *Ibid.*, str. 8.

¹⁰ V. Kraljević, *Gli ortodossi negli scritti di Vincenzo Zmajević*, Roma 1996, str. 35-36.

¹¹ Antonio Bassich, *Notizie della vita e degli scritti di tre illustri Perastini*, Ragusa, 1833, str. 17.

¹² Mile Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji*, str. 111.

¹³ Rozario Š u t r i n, *Živi Zmajević (uz 250. obljetnicu smrti)*, *Marulić*, 5/1995, str. 801.

muža velikih zamisli i pothvata, zaljubljenika u umjetnost i kulturu, brižnog pastira i nadglednika povjerenoga naroda Božjega.¹⁴

No, ima i drugačijih mišljenja, pogotovu kod onih koji se nisu slagali sa Zmajevićevim namislama i pogledima ili onih koji su u njegovu radu vidjeli vlastitu ugroženost. Tako primjerice, Marko Jačov izražava čuđenje te kaže: "...Osećanje verske pripadnosti nadjačalo je kod njega tradiciju o poreklu. Saznanje da pripada narodu koji je, prema njemu, ostao u zabludi šizme i jeresi, vremenom je postalo za njega veliko opterećenje. Pateći zbog toga što svi Srbi ne ispovedaju rimokatoličku veru, on ih je nazivao najpogrdnijim imenima. Zapanjujuća je mržnja prema narodu iz koga je i on poticao. Generalni providur Alvize Močenigo je to pokušao da objasni nadbiskupovom preteranom željom da se domogne kardinalskog šešira."¹⁵ Jovan N. Tomić zove ga *najvećim prozelitom prema pravoslavicima* te da se nije libio biti *dostavljač Turcima protiv Danila čim ga je i doveo pod vešala turska*,¹⁶ no za takve objede nema znanstvenih podataka i argumentacija što potvrđuju neki crnogorski povjesničari poput Gligora Stanojevića.¹⁷

Miroslav Pantić nadbiskupa Zmajevića doživljava kao *moćnu, strasnu i sugestivnu ličnost*,¹⁸ iako izražava sumnjičavost u ocjene povjesničara koju su *ispoljavali preterivanja u oceni Zmajevićeve ličnosti*, onih kojima Zmajević nije bio drag, *isto su tako, možda čak i u većoj meri, preterivali njegovi biografi izrazite katoličke orijentacije, koji su mu bili neprikriveno skloni; jedan za drugim oni o njemu ponavljaju staru, ne baš opravdanu metaforu da bi bio "zlatno pero", "najveći sin grada Perasta" i "najodličniji Bokelj svih vremena", i za njegov rad, i njegova shvatanja, paralele traže u radu i shvatanjima Điva Gundulića, Jurja Križanića i biskupa Štrosmajera*.¹⁹ Neodmerenosti te vrste naročito se *zapažaju u eseju o Vicku Zmajeviću u nav. knjizi P. Butorca Zmajevići, gde je inače prikupljeno o njemu najviše vesti, od kojih su mnoge nove i crpene iz dotle nepoznatih arhivskih dokumenata*.²⁰

Pavao Butorac je dosta svoga književnog i znanstvenog rada posvetio Boki, ali i Zmajevićima tiskajući o njima studiju gdje obrađuje život i djelo Andrije Zmajevića i nećaka mu Vicka i Matije, pa možemo reći da je to jedna od boljih studija koja najcjelovitije govori o Vickovu životu.²¹ Butorac je bio isprva peraški pa kotorski župnik, potom kotorski pa dubrovački biskup s istančanim smislom za znanost i proučavanje arhiva u kojima su se krili novi podatci o Zmajevićevu životu, ali i životu Boke i njemu dugujemo mnoga saznanja koja danas imamo o

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Marko Jačov, *Venecija i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku*, Prosveta, Beograd, 1984, str. 42.

¹⁶ M. Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske od XVI do XVII veka*, Beograd, 1990, str. 265.

¹⁷ Gligor Stanojević, *Crna Gora u doba vladike Danila*, Cetinje, 1955, str. 38.

¹⁸ M. Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske*, str. 294.

¹⁹ *Ibid.*, str. 265.

²⁰ *Ibid.*, str. 265, bilješka broj 373.

²¹ Pavao Butorac, *Zmajevići*, Zagreb, 1928.

tom području.²² Još 1833. Antonio Bašić, na talijanskom jeziku, piše studije o tri Peraštanina, stavljajući na prvo mjesto osobnost i značaj Vicka Zmajevića.²³ O Zmajevićevu životu, školovanju, napredovanju, osim već navedenih autora, pišu i Appendini²⁴, Farlati²⁵, Ljubić²⁶, Bianchi²⁷, Erber²⁸, Marković²⁹, Vodnik³⁰, Tokić³¹, Brajković³², Bogović³³ i Kraljević³⁴.

Vinko Malaj³⁵ obrađuje pitanje albanskog koncila, a Petar Bartl³⁶ u dvije knjige iznosi Zmajevićevu korespondenciju, s posebnim osvrtom na njegove albanske vizitacije. Svi gore navedeni obrađuju i taj dio njegova života kao i njegova književna ostvarenja, odnos prema književnosti i umjetnosti. Zmajevićevu ulogu u preseljenju Arbanasa i njegov utjecaj na njihov život u novije vrijeme je obradio Krno Krstić³⁷, Aleksandar Stipčević³⁸ i Niko Karuc³⁹, a prije njih o tome su pisali Stjepan Buzolić⁴⁰ i Mijo Ćurković⁴¹. Najnovija poznata studija o Vicku Zmajeviću, točnije o njegovim odnosima s pravoslavnima, doktorska je disertacija Vinka Kraljevića iz 1996. godine.⁴² U prvom poglavlju Kraljević obrađuje život i djela Vicka Zmajevića, u drugom dijelu pokušaje i sadržaje međuvjerskih susreta, a u trećem govori o naporima za obranu katoličke vjere i države od utjecaja pravoslavaca u Zmajevićevo vrijeme. U kritičkom osvrtu iznosi izvore saznanja o

²² Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Perast, 1999; P. Butorac, "Boka kotorska u 17. i 18. stoljeću" *Politički pregled*, Perast, 2000.

²³ Antonio Bašić, *Notizie della vita e degli scritti di tre illustri Perastini*, Ragusa, 1833, 1-29.

²⁴ F. M. Appendini, *Memorie spettandi al alcuni uomini illustri di Cataro, Ragusa, 1811*, str. 53.

²⁵ D. Farlati, *Illyricum sacrum*, tom VII., Venetiis, 1827, str. 141-142, 171.

²⁶ S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Viena, 1856, str. 321-322.; Ljubić, Š. *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske* I, Rieka, 1864; II, Rieka, 1869.

²⁷ F. Bianchi, *Fasti di Zara religioso-politico-civili dell'anno 1184.-1888., dell'era volgare*, Zara, str. 71-72.

²⁸ T. Erber, *La colona albanese di Borgo Erizzo presso Zara*, u: *Biblioteca storica della Dalmazia*, 6, Ragusa, 1883, str. 47.

²⁹ I. Marković, *Dukljansko-barska Metropolija*, Zagreb, 1902.

³⁰ B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, I, Zagreb, 1913, str. 50.

³¹ A. Tokić, "Drevni Bar s posebnim osvrtom na Nadbiskupiju barsku i Primasiju srpsku", u *Mi ovdje*, (Bar, 1. oktobar 1971), broj 1, str. 3-15.

³² G. Brajković, "Pjesma kapetana Nikole Burovića zadarskom nadbiskupu Vicku Zmajeviću", *Služba Božja*, 16 (1976), br. 2, str. 128-140.

³³ M. Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine*, Zagreb, 1982, str. 111-113.

³⁴ V. Kraljević, *Gli Ortodossi negli scritti di Vinzenzo Zmajević (1670-1745)*, Roma, 1996, str. 17-33.

³⁵ Vinko Malaj, *Kuveni i Arbenit*

³⁶ P. Bartl, *Quellen und Materialien zur albanischen Geschichte in 17. und 18. Jahrhundert*, I, Wiesbaden 1975, str. 9-19; II, Munchen, 1979.

³⁷ K. Krstić, *Doseljenje Arbanasa u Zadar*, Zadar, 1988.

³⁸ A. Stipčević, *Kulturno-povijesni spomenici u Arbanasima*, Zadar, 1977.

³⁹ N. Karuc, *O zadarskim Arbanasima*, Zadar, 1985.

⁴⁰ S. Buzolić, "Zadarski Arbanasi i prabiskup Zmajević", *Narodni koledar*, Zadar, 1868.

⁴¹ M. Ćurković, *Povijest Arbanasa kod Zadra*, Šibenik, 1922.

⁴² Vinko Kraljević, *Gli ortodossi negli scritti di Vinzenzo Zmajević*, Roma, 1996, str. 224.

pravoslavcima, te duh u kojem su se odvijali odnosi s njima i na kraju govori o rezultatima pokušaja ujedinjenja. Slijedi navedena bogata literatura.

Proučavajući život i djelo Vicka Zmajevića dade se zaključiti da su pri formiranju njegova kulturnog i književnog lika sudjelovali raznoliki čimbenici. Prije svega to je sredina u kojoj je rođen i odrastao, Boka kotorska i Perast, potom nezaobilazni utjecaj nadbiskupa barskog Andrije Zmajevića, Vickova strica, te hrvatska književna i kulturna tradicija.

Utjecaj sredine u kojoj je Vicko Zmajević rođen i odrastao formirao je kod njega odnos prema:

1. vjeri – štovanje Majke Božje, odnos prema Katoličkoj crkvi, blizina pravoslavnih vjernika i borba protiv *shizme* i *hereze*, borba za jedinstvo Crkve,
2. umjetnosti – utjecaj peraških književnika, kulture koju su peraški pomorci donosili iz daleka svijeta...;
3. politici - blizina Turaka i opasnost od njihova upadanja, blizina hajduka i upoznavanje s pravoslavcima koji za mletačko-turskih ratova naseljavaju primorski dio Boke kotorske.

Utjecaj nadbiskupa barskog, Andrije Zmajevića, Vickova strica, zasigurno je veliki čimbenik u njegovu odgoju i obrazovanju, pogotovo u formiranju njegova odnosa i ljubavi prema književnosti i prema umjetnosti uopće.

No, utjecaj hrvatske kulturne i književne tradicije čimbenik je koji se posebno ogleda u njegovu književnom obrazovanju, a odražava se i u njegovim tekstovima, posebice u njegovu prvijencu *Razgovoru duhovnom*. Upravo su te propovijedi u kojima se opaža jak utjecaj hrvatske barokne tradicije s elementima prosvjetiteljskog pogleda i prakse ono što Vicka Zmajevića svrstava u krug hrvatskih baroknih književnika.

O HRVATSKOJ PROPOVIJEDI

Propovijed, lat. *oratio, contio, praedicatio, postila i homilija*, govoreno je objašnjavanje temeljnih kršćanskih istina ili evanđeoskih događaja.⁴³

Homilija (grč. *homilia* – obilazak, sastanak, razgovor), za razliku od svećanih govora i panegirika predstavlja jednostavno izlaganje vjerskih istina namijenjeno pouci vjernika. U sv. Misi mjesto joj je uz čitanja Evanđelja kao njegovo tumačenje, a tumačenje Evanđelja preuzeto je iz židovske prakse tumačenja Zakona (*Tore*), a u Katoličkoj crkvi postalo je obvezno u IV. stoljeću. Najstarija zbirka homilija datira iz IX. stoljeća, a sastavio ju je Pavao Đakon.⁴⁴

Propovijed je prije svega naučavanje svega onoga što je Isus učio i govorio svojim učenicima, a što je zapisano u Evanđeljima. "I sam Isus je propovijedao" – naglašava Bratulić, "i tako dao prve uzorke propovijedi: to je govor na gori, priča

⁴³ *Hrvatska propovijed*, priredio Josip Bratulić, Zagreb, 1996, str. 5.

⁴⁴ *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979, str. 256.

o razmetnom sinu i druge. Propovijedati je Isus naredio apostolima, pa tako vlast i dužnost propovijedanja kršćanskih istina prelazi na biskupe i na one kojima biskupi daju ovlasti i ovlašćenje. U propovijedi Isusova riječ ostaje do svršetka svijeta, kako je sam govorio."⁴⁵

Hrvatski nazivi za propovijed su: prodika, prodeka, besida, besjeda, povidanje, pripovijedanje, a riječ propovijed ustalila se tek krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Pod nazivom *homilija* u *Religijsko-pedagoško-katehetskom leksikonu*⁴⁶ između ostaloga piše:

Od kršćanske starine, kad se homilija uvelike cijnila, došlo se do prave dekadence u određenim povijesnim razdobljima (npr. u nekim krajevima u vrijeme srednjeg vijeka) kada je srozavanje homilije potaklo, pod utjecajem Duha Svetoga, na osnivanje "redova propovjednika" (ordines praedicatorum); zatim je došlo do buđenja u razdoblju protureformacije, do standardiziranja određenih vrsta homilija otrgnutih od liturgijskih čina koje bi bolje pristajale nekim drugim oblicima propovijedanja; tek s II. vatikanskim saborom homilija ponovno pronalazi svoja izvorna obilježja.

U *Rječniku biblijske teologije*⁴⁷ nalazimo termin *propovijedati* pa ćemo dati nekoliko značajnih izvadaka:

Propovijedati znači u naše vrijeme jednako navješćivati događaj spasenja kao i poticati (parakalein) ili poučavati (didaskain)... Unatoč različitosti vremena, mjesta i slušateljstva, propovijedanje Ivana Krstitelja, zatim Isusovo, Petrovo ili Pavlovo propovijedanje – uvijek ona imaju istu shemu i isto usmjerenje: pozvati na obraćenje i navijestiti određeni događaj... Propovijedanje zahtijeva obraćenje, ali ne zato što se služi moralizatorskim poticajima, već zato što naviješta događaj spasenja.... Propovijedanje je u svojoj srži pashalna poruka, pa prema tome i objavljenje misterija svete povijesti....

...Polazeći od uskrsnog misterija, misterija koji je sažeti Credo, što ga je primio Pavao, a koji se mora neprestano ponavljati da bi vjera ostala ispravno usredotočena – propovijedanje postaje naučavanje....

...Propovijedanje je misterij po sadržaju poruke; ono je to i oblikom u kojem se ta poruka navješćuje: misterij propovijedane Riječi, misterij propovjednika koji navješćuje tu Riječ...

U *Teološkom rječniku*⁴⁸ pod oznakom *propovijed* piše:

(u širokom smislu) je navješćivanje riječi Božje (kerigma) od nekoga koga je Crkva za to ovlasila u ime Isusa Krista. To propovijedanje nije samo pouka o činjenicama koje su u načelu pristupačne i neovisno o tome, niti je samo teoretska moralna pouka, nego proklamacija Božje spasenjske odluke (Evandjelja) koja je po

⁴⁵ *Hrvatska propovijed*, Zagreb, str. 5.

⁴⁶ *Religijsko-pedagoško-katehetski leksikon*, Zagreb, 1991.

⁴⁷ *Rječnik biblijske teologije*, KS, Zagreb, 1969, str. 1015-1022.

⁴⁸ K. R a h n e r, H. V o r g r i m l e r, *Teološki rječnik*, Đakovo 1992, str. 457.

sebi skrivena, ali se njeno izvođenje događa u navješćivanju kad Bog svoju naviještenu riječ povezuje sa svojom djelotvornom (eshatološki pobjedničkom) milošću, a ta je milost kao samosaopćenje Božje) ono navješćivano samo koje si stvara prihvaćanje u slobodi čovjeka [...].

U povijesti se kršćanska propovijed oblikuje na različite načine. U srednjem vijeku je puna primjera, neobičnih i nevjerovatnih događaja koji potvrđuju sadržaj kršćanskih istina, u renesansi propovjednici otkrivaju izvorni evanđeoski nauk i ranokršćanske autore, Augustina i Jeronima, a u baroku se propovijed oblikuje po zakonima barokne poetike.

Propovijed je obično vezana uz liturgiju, no u doba procvata dominikanskog i franjevačkog reda održavala se i za vrijeme podnevnog odmora ili iza napornog rada, navečer. Ona je redovito govorena, jer ni Krist nije sastavljao niti pisao svoje propovijedi nego ih je govorio pred narodom.

Na hrvatsku propovijed utjecala je dvojnost liturgijskoga jezika, staroslavenskog i latinskog, pogotovu od 1495. kada hrvatska crkva dobiva tiskani lekcionar na hrvatskom jeziku. Od tada, u glagoljaškoj i u latiničkoj liturgiji u upotrebi je hrvatski latinički lekcionar, a od 1640. i obrednik na hrvatskom jeziku koji je priredio Bartol Kašić.

"Propovjednička književnost u Hrvata može se pratiti od najstarijih vremena, od ćirilometodske misije, dakle od druge polovice 9. stoljeća pa do danas. U krugu obitelji Frankopan čuvao se *Kločev glagoljaš*, s propovijedima i homilijama od kojih se jedna pripisuje sv. Metodu. Zbornike propovijedi i tumačenja svetopisamskih tekstova posjedovala je hrvatskoglagojska crkva u obilju i oni su ušli u glagoljske brevijare, ali su sačuvani i kao pojedinačni zbornici."⁴⁹ Poznati su *korizmenjaci* koji su sadržavali opis Kristove muke, potom *Disipuli*, hrvatski prijevod zbirke propovijedi J. Herolta te Pelegrinov Blagdanar.

Kločev glagoljaš je poznati odlomak (14 listova) velikog zbornika homilija i pripada početku 11. stoljeća, a vjerojatno je nastao na hrvatskom području. Osim anonimne homilije predstavlja tematsku cjelinu od četiri homiletička teksta za veliki tjedan i jedan anonimni tekst, pravnu homiliju koja se pripisuje samom Metodiju. Prva homilija *Ivana Zlatoustoga* govori o Kristovu ulasku u Jeruzalem i o radosti djece koja ga, mudrija od otaca, pozdravljaju kao Sina Božjega. Druga je njegova homilija posvećena okolnostima i uzrocima Judine izdaje. Drži se da je ovaj spis dio Metodijevih *Paterika*, a čitav kodeks je svojedobno bio okovan srebrom i zlatom, jer se vjerovalo da je pisan rukom sv. Jeronima Hrvatina i bio je kućna relikvija krčkih knezova Frankopana, ali je nakon smrti kneza Ivana Krčkog raskomadana, pa je u naše vrijeme dospio tek kao fragment.⁵⁰

Od tematski cjelovitih zbirki propovijedi najpoznatiji je *Kvarezimal*, tj. *Korizmenjak*, sačuvan u četiri rukopisa pod nazivom *Knige svetago Brnardina*

⁴⁹ *Hrvatska propovijed*, priredio Josip Bratulić, Zagreb, 1997, str. 8.

⁵⁰ Više o tome u: *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 2, Liber, Zagreb, 1975, str. 99-102.

(*Kolunićev*), pisan u Lici, *Greblou*, pisan u Roču i *rukopis iz Oporta*. To je zbirka propovijedi za sve korizmene dane.⁵¹

Homilijar na Matejevo evanđelje nastao je na prijelazu 15. u 16. stoljeće prema češkom predlošku, a homilije su pisane po tradicionalnom shematizmu: naslov, citat iz Evanđelja, ime autora homilije s komentarom.

Pop Andrija iz Novoga je godine 1506. prepisao zbirku propovijedi *Blagdanar* s 51 slovom za svetačke blagdane. Djelo je prijevod zbirke *Sermones de sanctis* poljskog dominikanca Peregrina iz 14. stoljeća.

Izbor prijevoda propovijedi u hrvatskoglagoljskoj književnosti na samom kraju 15. stoljeća nalazi se pod naslovom *Sermoni Disipula*, a to je izbor prijevoda iz knjige njemačkog dominikanca Johanna Herolta (1380.-1390., umro 1468.). Njegovo djelo je velika zbirka jednostavnih pučkih propovijedi na najraznovrsnije teme, protkane brojnim primjerima i poukama za život. Ono se sastoji od četiri dijela, a glagoljaški prevoditelji su preveli dio, smanjili broj propovijedi i mirakula te izmijenili redoslijed dijelova.

Propovijedi kasnijeg postanja u glagoljaškim kodeksima pisane su narodnim jezikom, s često izvrsnom kompozicijom i izražajnim kvalitetama poput propovijedi *Slovo svetago Anselma iz Petrisova zbornika*.

U 18. stoljeću propovijed u Hrvata dobiva barokni obrazac s prevagom retoričkih ukrasa, te u njima susrećemo brojne barokne odlike koje krajem 18. stoljeća prepuštaju mjesto jednostavnosti i mudrosti Evanđelja, što je bitna karakteristika propovijedi cijelog 19. stoljeća.

Na području propovjedničke literature, svojim knjigama propovijedi mnogi su odredili put književnoga i liturgijskoga jezika u Hrvata, poput Stjepana Badrića, Ardelija Della Belle, Matije Divkovića, Jerolima Filipovića, Filipa Lastrića, Antuna Kanižlića, Pavla Posilovića, Emerika Pavića, Bernarda Zuzorića i drugih.

Hrvatska je propovijed snažno utjecala na pučko stvaralaštvo te je izgrađivala hrvatski pučki govorni jezik u usmenoj književnoj tradiciji. Zato iz nje zrači jednostavnost i pučki izraz jer se tako približila neobrazovanim i neukim ljudima, iako ona u sebi nosi tragove antičke retorike kao odraza europske govorničke tradicije.

Propovijed ima zadaću neposredno komunicirati s velikim brojem slušatelja, pa se zbog toga mora obazirati na puk, riječi moraju biti razumljive, lako shvatljive i izrečene tako da se mogu pamtiti i prenositi. Jezikom liturgijskoga, evanđeoskoga čitanja i jezikom propovijedi, s ornatusom primjerenim pojedinim stilskim razdobljima, izgrađivao se, ne samo književni ukus u uskom krugu pismenih nego je taj jezik utjecao na pučku književnost i retoričkim figurama i općim temama, pričama... Uostalom, i pučka je usmena književna tradicija kao prostor svoga izvođenja izabirala zajedničke svečanosti, obredne sastanke i druge svečane prigode te naličje društvenoga i kulturnoga života seoskoga i prigradskoga stanovništva. U tome je golema vrijednost hrvatske propovijedi u građenju

⁵¹ *Ibid.* op. cit., str. 394-397.

*hrvatskoga književnoga jezika, slušateljske i čitateljske publike i različitih oblika pučke usmene književnosti.*⁵²

Ujedno je, mnogo prije političke ili ine odluke, propovijedna literatura duhovno i jezično ujedinila Hrvate, a domoljubnost je posebice bila nazočna u baroknoj propovijedi.

Bratulićevo mišljenje uzet ćemo i kao uvod u obradu Zmajevićevih propovijedi koje zasigurno obogaćuju vrijednost hrvatske propovijedi u cjelokupnoj hrvatskoj književnosti:

*Hrvatska propovijed proširivala je u Hrvata ne samo biblijske, posebice evanđeoske spoznaje i poruke, te slušatelje utvrđivala u kršćanskoj, katoličkoj vjeri, nego je svojim izgrađenim jezikom, jednakim jeziku u lekcionarima na koje se nadovezuje, izgrađivala jedinstven književni jezik svugdje gdje su živjeli Hrvati, bez obzira na dijalektalne, političke ili društvene različitosti, to jest svugdje gdje se Božja riječ širila u narodu.*⁵³

ZMAJEVIĆEVA ZBIRKA PROPOVIJEDI "RASGOVOR DUHOUNI" (1682.-1685.)

Knjižica Zmajevićevih propovijedi ne nosi nikakav poseban naslov ali svaka propovijed započinje s *Vicka Zmaieuichia Razgouor Duhouni na dan* tako da bismo je u cijelosti mogli nazvati *Razgovor duhovni*. Ona je zbirka Vickovih rukom pisanih propovijedi i jedini je originalan primjerak.

Knjižica je formata 13 x 9 cm i sadrži 77 stranica, a čuva se u peraškom Nadžupskom arhivu pod signaturom R XVII i nije dobroga stanja, što znači da zahtijeva moderniji način očuvanja. Na žutozlatnim koricama, osim signature arhiva, vide se tragovi bilježenja stiha iz hrvatske pasionske baštine Muke Isusove i Plača Marijina *Plaćnijem...*, što je, vjerojatno, zapisano kasnije i nije Zmajevićevo djelo. Na sljedećoj stranici, gotovo prozirnoj od rupica, iscrtan je (jedva vidljivo) mali zmaj, što je simbol iz Zmajevićeva grba, a ispod njega znatno veći orao proboden dvjema strijelama. Pečati s imenima vlasnika nalaze se na toj stranici. Potom strjelica vodi k prvoj od šest Vickovih propovijedi koje je on u razdoblju od 1682. do 1685. godine, uz nazočnost strica mu Andrije, govorio i ostavio nam ih zapisane u ovakovom obliku. Redoslijed u knjižici je ovaj:

1. *Vicka Zmaieuichia Razgouor Duhouni na Dan Slaunoga Porogenia Gospodinova, godišta MDCLXXXII* (3-11. str.)
2. *Vicka Zmaieuichia Razgouor Duhouni na dan Usuisegnia Svetoga Križa, godišta MDCLXXXIII* (11-21.)
3. *Vicka Zmaieuichia Razgouor Duhouni na Dan Usuisegnia Blaxene Marie Vazda Dieuizze, godista MDCLXXXIII* (str. 22-31.)
4. *Vicka Zmaieuichia Razgouor Duhouni na dan Porogenia Gospodinova, godišta, MDCLXXXIII* (str. 31-43.)
5. *Vicka Zmaieuichia Razgouor Duhouni na dan Velikoga Cetuartka, god. MDCLXXXIV* (str. 43-57.)

⁵² *Hrvatska propovijed*, priredio Josip Bratulić, Zagreb, 1997, str. 10.

⁵³ *Isto*, str. 12.

6. *Vicka Zmaieuichia Na dan Usuisegnia Blaxene Dieuizze Marie Razgouor Duhouni, Godišta MDCLXXXV* (str. 57-70.)
7. *Oproštaj s Peraštanima pred put za Rim* (1687.) (str.71-72.)

Dakle, dvije su posvećene Uznesenju Bl. Djevice Marije - Velikoj Gospi, dvije Rođenju Gospodinovu – Božiću, jedna je pisana za Veliki Četvrtak i jedna za Uzvišenje sv. Križa.

Prva i najstarija iz 1682. godine jedna je od dvije pisane za Rođenje Gospodinovo - Božić, potom slijedi ona iz 1683. za Uzvišenje sv. Križa. Iz iste godine potječu i prva propovijed za Veliku Gospu i druga za Božić, a iz 1684. je propovijed na dan Velikog Četvrtka. Posljednja u knjižici je iz 1685. na dan Velike Gospe, a na kraju zbirke je tekst u kojem se on oprašta od svojih Peraštana, jer putuje na studij u Rim. Tekst propovijedi ide do 70. stranice, a oproštaj na stranici 71. do 72.

Na 73. stranici nalazi se potpis Niccole Balovica, što se nalazi i na većini stranica u dnu teksta (str. 12. Perasto, Giulio Balovich; str. 13. Marco Balovich, Perasto; str. 19. Niccolo Balovich, Perasto, str. 35. Vincenzo Balovich, Perasto, pa na 51. išaran neki od Balovićevih potpisa, te na 69. Perasto Diana Ballovich). Potom na 76. nalazimo potpise Vinzenza Mazarovicha, nacrtanu osobu, te oznaku ORIGINE, a 77. stranica je previše oštećena da bismo mogli s nje iščitati napisano.

Gotovo svi povjesničari koji su obrađivali Zmajevićeva djela, primjerice Luković, Butorac, Bartl, Bogović, isticali su ovu zbirku propovijedi kao znakovitu, ne ulazeći u njezin sadržaj i književnu vrijednost. Ono što začuđuje, ali i na poseban način ocrtava Zmajevićev karakter, jest upravo činjenica da je Vicko Zmajević te propovijedi govorio i napisao sa svojih dvanaest do petnaest godina. Ako pogledamo rukopis i ilustraciju cijele knjižice, možemo biti zadivljeni sposobnostima dječaka koji se tek spremao za polazak u Rim na studije. No, kada znamo da je odmalena bio vrsni učenik glasovitog Andrije Zmajevića, onda nam se pitanja povlače pred činjenicom Andrijina utjecaja na mladog Vicka u kojemu je vidio ne samo svojeg nasljednika već osobu kakvom je kasnije Vicko i postao. Sve njegove propovijedi odaju dobro uglađenu baroknu poetiku, visoki stil, birani izraz, antiteze te citatnost i sinonimnost, što su karakteristike onodobnog propovjedništva. Unatoč Andrijinu utjecaju, Vicko je morao biti upoznat kako s temeljima stare retorike i poetike tako i s propovjednicima koji su prije njega i u njegovo vrijeme ispisivali povijest hrvatske propovijedi, poput Jurja Habelića (1609.-1678.), Ivana Belostenca (1594.-1675.), Bernarda Zuzorića (1683.-1762.) i Ardelia Della Belle (1655.-1737.) No, vjerovati je kako je on mogao čuti za propovijedi isusovca L. Giunglavisa (+1653.) ili kapucina E. Orchija (+1694.), koji su u Italiji njegovali propovijed zasnovanu na čistoj baroknoj poetici, s različitim jezičnim igrama, duhovitošću, paradoksom i neobičnošću nad izvornim religioznim porukama.

Sve propovijedi vezane su za najvažnije crkvene blagdane koji su se posebno slavili u Perastu: Velika Gospa, Božić, Veliki Četvrtak i Uzvišenje sv. Križa, dakle svetkovine koje su bile usađene u temelje peraškog kršćanstva. Posebnosti svakog blagdana u Perastu i bokokotorskom kraju zaslužuju posebnu studiju, pa možemo

zaključiti da se Vicko u dječaćkim danima usudio držati nagovor pred zasigurno velikim brojem ljudi, koji su se iz cijele Boke znali skupiti, pogotovu, što je i do danas običaj, na dan Uzvišenja Bl. Djevice Marije, kada se na otoku Gospe od Škrpjela skupi veliki broj ljudi iz Boke i iz ostalih područja Dalmacije.

U svakom slučaju, njegove dosad malo poznate propovijedi trebale bi ući u antologiju hrvatske propovijedi 17. stoljeća, jer ako i ne unose mnogo novoga, one ne zaostaju za propovijedima, primjerice Stipana Margitića (sredina XVII. st. – 1730.) i sl.

Istina, u Zmajevićevim propovijedima nema duhovitosti, ali ima duboke ozbiljnosti i nakane, ima biranih riječi i antiteza kojima on prikazuje kroz misao Evanđelja svoju duboku odanost Crkvi i Isusu Kristu još u tim dječaćkim danima, pogotovu privrženost Blaženoj Djevici Mariji kojoj posvećuje dvije propovijedi. U prvoj biranim citatima stvara unutarnju napetost, a već u samom početku služi se riječima sv. Bernarda koji govori da nema stvari *koja je draža i milija, ali i koja više straši i prepada koliko o slavi Djevice Marije govoriti*, pa Vicko dodaje: *Tko je oni komu nije milo i drago slaviti onu, koja nama grešnikom bi uzrok da se vrata vječne slave otvore. Faliti onu korabljicu, koja nas pristaništu vječnoga spasenja vodi [...].*⁵⁴

U drugoj, iz 1685., prepunoj poetskih metafora, Zmajević na temelju biblijskog stiha *Stas je tvoj kao palma* (Pj. 7,8) gradi propovijed na dan Uznesenja Blažene Djevice Marije, propovijed koja plijeni svojom ljepotom izraza i odaje koliko je Ona imala utjecaja na cijelu obitelj Zmajevića, posebice na Andriju, a potom i na Vicka Zmajevića, koji joj se i u tim dječaćkim danima obraćao biranim metaforama.

Svih šest njegovih propovijedi odiše bogatom baroknom poetičnosti, citatima, metaforama i antitezama, bujnošću ali i toplinom koja nam ocrtava Zmajevića kao punokrvnog dječaka koji na početku svoga života poznaje njegove osnovne vrijednosti i koji znade, uz pomoć svoga strica Andrije, kuda će upraviti svoju energiju koja je, što smo i vidjeli, cijeloga Zmajevićeva života bila neiscrpna u cilju očuvanja osnovnih ljudskih i crkvenih vrijednosti. Najbolji uvid u njihovu vrijednost i značenje dobit će se njihovim iščitavanjem u transkribiranu obliku, ali i uvidom u grafiju.

Grafijska slika potvrđuje priraslost Boke kotorske s hrvatskim duhovnim prostorom, pogotovu što se Zmajevićeve propovijedi grafijski podudaraju s Balovićevim *Plačem* iz 1733. godine što opet, uz lokalne osobitosti, Zmajevićeve propovijedi stavlja u okvir hrvatske barokne propovjedne književnosti.

⁵⁴ Vicko Z m a j e v i ć, *Razgovor Dubovni*, NAP, R XVII, str. 22-23.

Grafijska slika Zmajevićeva *Razgovora duhovnoga* izgleda ovako:

fonem	grafem	primjer
c	z	sunze, miesez
	c	carqua, slamice
č	ç	naimučnie, çudda
	c	cestito, viecna
ć	ch	proglieche, buduchi, voche
đ	gi	ragias, nagiem
f	f	Josef
g	gg	oggrie
	g	golochia, slaunoga
h	h	malahan, Duh, takieh
j	i	miesez, brieme, naimučnie
k	ch	chie, pochri
	k	vochke, koxami
lj	gl	Kragl
	gli	gliuche, bogogliubne, zemglia
nj	gn	danasgni
	gni	slamengnia
s	s	Otaistuo, sueta, radosna
š	ś	Mieštani
	s	rasmislagnia
	sc	vasce
v	u	stuori, suietlost
	v	veselo
z	z	Zoue
	s	rasmislagnia, slocesto
ž	s	Krisa
	x	krixa, ponixeno

Dakle, iz grafijske slike doznajemo da je Zmajević fonem *g* u nekim slučajevima pisao i grafemom *gg*, kao što je i fonem *ž* pisao ujednačeno grafemom *x*, osim u nekim slučajevima kada ga je pisao grafemom *s*. I grafijska slika odgovara vremenu u kojem su propovijedi pisane kao i grafiji drugih hrvatskih i bokokotorskih tekstova 17. i 18. stoljeća, pa zaključujemo da je Zmajević, osim književne nadarenosti i vjerske iskrenosti u ranoj mladosti bio dobro jezično poučen. U prilogu ćemo dati transkribirani tekst prve propovijedi.

Zbirka Vicka Zmajevića, *Razgovor duhovni*, prvi put je transkribirana te znanstveno vrednovana u cijelosti u mom doktorskom radu,⁵⁵ iako djelomice

⁵⁵ V. B a b i ć, *Kulturno-povijesne vrijednosti djelovanja V. Zmajevića u Boki kotorskoj i Zadru*, Zagreb, 2003.

transkribirane četiri propovijedi možemo naći u antologiji Miloša Miloševića i Gracije Brajkovića.⁵⁶

Zmajevićev tekst, kao što je rečeno, bremenit je izrazima barokne retoričnosti, nagomilan figurama, ali one nisu puka formalnost nego su u funkciji intenziteta njegove doživljenosti. Tako već u prvoj propovijedi, poslije obraćanja vjernicima, razmišljanje o rođenju Isusovu započinje nizom metaforičkih kontrasta – nalazeći se pred *špiljom od Betlema*, čime potiče Isusovu skromnost koji je stvorio svijet a rodio se u štali.

Navodi tako kontraste slikovito dovodeći u svezu Božju veličinu i poniznost, po svim godišnjim dobima koje je Bog stvorio suprotstavlja mraku i tami u kojima se Krist rodio. Ali jednako su funkcionalne i mikrostrukture stila, primjerice epiteti – *veselo proljeće, čestito ljeto, bogata jesen, ledena zima...*

Važno je istaknuti i praktičnu stranu, jer taj dvanaestogodišnji dječak ima već jasnu sliku kome se obraća, gdje ima pred sobom vjernike koje poziva na kontemplaciju, razmišljanja o značenju određenog blagdana. Tu je već jasna prosvjetiteljska namjena da običan puk podigne na viši stupanj vjerskog doživljaja. Međutim njegov je izraz još uvijek jako vezan za hrvatsku baroknu tradiciju.

Nažalost, nemamo podataka na koji način je Zmajević "izvodio" svoje propovijedi već samo možemo pretpostavljati da ih je čitao ili govorio, obraćajući se vjernicima s oltara.

Uz neke izražajne i jezične nespretnosti, što se ne može zamjeriti gotovo dječaku Zmajeviću, on već u tim tekstovima pokazuje zamjernu maštovitost, poetsku funkcionalnost i sposobnost kontrole nad većim izražajnim sklopovima.

Prvi njegov *Razgovor* odnosi se na blagdan *Porođenja Gospodinova 1682.*, pa se sklad i osjećaj za čvrstu strukturu odnosno jedinstvo doživljaja zapaža na planu jezičnih i stilskih vrijednosti već od početka i u upotrebi mikro i u iznošenju makrostrukture.

Kako se u prvom *Razgovoru* radi o jednoj nježnoj temi, o rođenju djeteta, na mikro stilskom planu to se izražava odgovarajućim epitetima koji pojačavaju dojam božićne atmosfere, posebno upotrebom deminutiva (*moji mili mještani, ovo slavno Djetešće, malahno budući, varhu malo slamice, među volićem i oslićem...*).

Prelazeći na veće strukture, Zmajević, da bi istaknuo božansku, ali i svjetovnu ulogu novorođenog djeteta, upotrebljava niz metaforičkih i alegorijskih kontrasta, ističući u tom nizu suprotnost između Isusove veličine i njegove skromnosti u liku djeteta – *jer on je stvorio čitav svijet, a rodio se u špilji; on je gospodar svakoga vremena – a odabrao je za rođenje najgore vrijeme; stvorio je svjetlost a rodio se u tmini...itd.* Naravno, sve je to izraženo bogatim slikama, primjerice: *ti učini svjetlost da na nebu sine zrakami svojijema, sunce i mjesec...*

Česte su i apostrofe, izravno obraćanje Bogu ili vjernicima, koje čine njegove riječi izravnijim, ulaze u dušu i srce vjernika.

⁵⁶ M. Milošević, G. Brajković, *Proza baroka*, Titograd, 1978, str. 291-303.

U toj prozi ima i drugih stilskih odlika koje pojačavaju dojam, a koje je Zmajević upio udubljujući se u biblijske tekstove. Odatle neka prozna ponavljanja (*Izađite kćeri sionske, duše bogoljubne, izađite...*). Jači dojam postiže i drugim sredstvima, konstrukcijama koje se nižu inverzijom i ponavljanjem istih gramatičkih kategorija (*Ti obuče živinu kožami, ptice perjama, stabla i voćke listijem zelenijem*) gdje zadnja sintagma uporabom *-emi* umjesto *-ami* ističe završetak cjeline.

Na završetku prve propovijedi Zmajević je izveo, obraćajući se personificiranom Perastu, jednu ovcu grafičku figuru, poredavši riječi u dva uspravna trokuta, pri čemu nije zaboravio formirati jednu aliteracijsku figuru s isticanjem glasa s kojim povezuje nekoliko ključnih riječi kojima se ističe odnos prema božanstvu novorođenoga djeteta: *u nebeskoj slavi slaviti slavna Spasitelja*.

Već u toj prvoj propovijedi mladi Zmajević pokazuje kako se znade koristiti vrijednostima višeslojevite domaće poetske baštine, što je prije svega dokaz o visokoj kulturnoj pa i retoričko-poetskoj razini intelektualaca Boke kotorske ali i o sposobnosti vještine i talentiranosti samog Vicka Zmajevića.

Na početku druge propovijedi u kojoj se obrađuje tema o Uzvišenju sv. Križa (vezana za blagdan 1683.), Zmajević se služi kontrastnim figurama (*darvo: oholo/poniženo, darvo – zeleno usabne/suho ozeleni*), čime se pojačava misao o svemoći koju sadrži drvo Križa. Tu funkciju ima i sinonimika (*pedepsa, ponizi i sl.*).

Kako je tema ove druge propovijedi sveti Križ, koji u Zmajevićevu tekstu postaje "kilovna" (tj. stup, klonda u Zoranića) naroda ljudskog, noseći u sebi namjeru da poučava vjerskim istinama, Zmajević asocijativnim, ali i logičnim nizanjem opisuje važne vrijednosti kilovne, odnosno sv. Križa. Pri tome nabraja biblijske ali i novije primjere – od polaska Židova u obećanu zemlju, preko Kristove smrti na križu do pobjede sv. Tome Akvinskog nad napasti. Taj je tekst još obogatio i pričom o sv. Franji Ksaverskom, a smisao za poetsku koncentraciju posebno je izbio na kraju svodeći poruku na alegoriju o obećanoj zemlji, koja je istaknuta već na početku ovog bloka. Time je tekst dobio uvjerljive osobine zaokružene i skladne cjeline.

Zanimljivo je da se Zmajevićeva klasifikacija sv. Jeronima, koji je stoljećima kod hrvatskih glagoljaša slovio kao izumitelj glagoljice, u nekim crtama podudara sa Zoranićevom, koji za tog crkvenog oca kaže: "poznah da to biše ona našega jazika, pačeli karstjanske vire stanovita klonda Hieronim tako slovuć i poznah na sviti".⁵⁷

Zmajević kaže: *našega Slovinskoga naroda čast i slava, carkovni najveći naučitelj Jeronim sveti govori da slavni križ kilovna je naroda ljudskoga*.⁵⁸

Treći razgovor, onaj o Djevici Mariji, počinje izrekom sv. Bernarda o radosti slavljenja Bogorodice i o veličajnosti te slave. Tu će se u nabrajanjima naći

⁵⁷ Kod hrvatskih glagoljaša Jeronim je "dika jazika hervatskog (vidi *Miscelanea*, XVIII. st., *Glagoljski rukopisi, knjiga 2*, 1970, str. 251.).

⁵⁸ O sv. Jeronimu kod hrvatskih glagoljaša v. i u *Glagoljski rukopisi JAZU*, 1. i 2.

obvezno sinonimika (*časti i slave, služe i ljube; svi narodi, svi jezici, svi puci*) čime pojačava doživljajnu stranu teksta. Tome, u istoj rečenici, pridonosi i polisindet ponavljanjem riječi *svi* (*sva kraljevstva, sve države, svi gradovi; sva mjesta, sve zemlje*).

U svojim propovijedima Zmajević se služio modelima i primjerima raznolikih vrsta vjerskih tekstova. Tako je ovdje, ističući *sve nebeske građane* koji slave Mariju, naveo redom, ugledajući se na litanjska nabranja: anđeli, patrijarsi, proroci, apostoli, mučenici te ispovjednici, ali je pri tome, kao vlastitu osebnost sažete litanjske sintagme, obogatio i osmislio karakterističnim oznakama (primjerice: *Anđeli najprvo pjevaše radosne pjesme svojoj Gospoiji...Vesele se Patrijarke budući ona porodila se od njih plemena i kraja...itd.*). To je, osim privlačnosti slike, moglo poslužiti i kao pouka u nekim sadržajima iz vjerskog života.

Naravno, i u četvrtoj propovijedi za blagdan Porođenja Gospodinova, 1683., javljaju se poetski i stilski izrazi iz već poznatog njegova arsenala, među kojima sinonimika zauzima glavno mjesto (*veselja i radosti, vesele i raduju, veseliti se i radovati, svijeh i svakijeh, tuga i nevolja, muka, tuga i bolest, prigarlim i poljubim*). Tu je i figura pravljena od istih gramatičkih kategorija što daje izrazu svečaniji ton, ali u ovoj propovijedi koja ponavlja već obrađenu temu, zbog razloga da se ne bi ponavljao, Zmajević se više prepušta misaonom nego stilskom baroknom izrazu uz nešto pojačanu uporabu latinskih izreka iz latinske kulturne baštine, bilo crkvene bilo svjetovne, posebno one vezane za crkvene oce. Ovaj tekst nešto češće krasi i apostrofe upućene vjernicima, crkvi Božjoj i drugima, a tom se izravnošću pojačava emotivna strana teksta.

I u tekstu pete propovijedi, na dan Velikog Četvrtka, 1684. godine, Zmajević se služi učestalom sinonimikom: *manja i blaga, predobiva i satarisa* (poznati glagol u bokokotorskim tekstovima), *sramotne i proklete, pedepsa, potuca i umori, iskati i žudjeti*. Tu se on, što nas podsjeća na Marulićevu invokaciju u *Juditi*, obraća Spasitelju da *svom svojom svetom osobom pokrijepi jezik moj da izreče....* Tako i Marulić moli Boga *da jazik pomene ča misal pripravi*. Tu bi se još mogla istaći i aliteracija koja se ostvaruje učestalom upotrebom glasa s.

Nabrajajući primjere iz *Biblije*, a koji se odnose na "neprijatelja ljudskog roda", on suprotstavlja Krista i njegovu ulogu na posljednjoj večeri, što je i smisao ovoga blagdana. Razumljivo je da sve te riječi koje upućuje vjernicima imaju poslužiti kao pouka o značenju ovoga blagdana, kao što je, uostalom, to sadržano i u prethodnim propovijedima.

Posljednja, šesta propovijed posvećena je također blagdanu Uzvišenja Blažene Djevice Marije, ali za godinu 1685. Da se ne bi ponavljao, Zmajević, potaknut biblijskim tekstom, iznosi vrlo privlačnu usporedbu Djevice s palmom, jer je to biljka tanka korijenja, ali se kao stablo čudesno razgrana *pa je pogledu vele draga, mila i ugodna*. Ta usporedba poslužiti će Zmajeviću kao osnova za nizanje drugih Gospinih kvaliteta da bi intenzivno doživljujući svoj tekst završio izrekom *palma prava je i visoka pod teretom ne pregiblje se, radi toga slavnoga dobića obilježje*.

Kao što je u svim svojim propovijedima mladi Zmajević uvijek imao pred sobom praktičnu stranu, da na slikovit način svoje vjernike pouči u smisao

pojednog blagdana, tako je kod njega stalno prisutna aktualna situacija. Nije bez razloga u obraćanju vjernicima istaknuo apostrofu *bogoljubni pravovjerni*, susrećući se već tada kao vrlo mlad vjernik s problemom shizme, čemu će se kasnije jače posvetiti. A da je htio djelovati izravno i konkretno, pokazuje kratki završetak koji se odnosi na sve propovijedi, gdje svojim vjernicima spominje odlazak na školovanje u Rim ne zaboravljajući istaknuti ljubav prema rodnom Perastu, obuzet već tada mislju da su *nevjernici glavni neprijatelji cijeloj peraškoj krajini*.

Vicko je Zmajević nesumnjivo jedna posebna, skladna i jaka osobnost koja je djelovala na posebnim društvenim područjima koja su se u njegovu radu međusobno nadovezivala i nadopunjala. Sve što je radio, pisao, zalagao se i djelovao bilo je u interesu hrvatskog čovjeka i Katoličke crkve.

Na kraju, valja nam zaključiti, svojim prvijencem odredio je svoje mjesto unutar starije hrvatske književnosti, posebice onoj propovjednoj baroknog doba.

VICKO ZMAJEVIĆ
"RAZGOVOR DUHOVNI"

(Transkribirani tekst)

(str. 3-11.)

Vicka Zmajevića Razgovor Duhovni na Dan Slavnoga Porođenja Gospodinova Godišta
M.DC.LXXXII

Čudo veliko, Otajstvo zamjerno, koje čini skrušene sve pameti ljudske ne samo da bi Angelske kako prikazuje u ovu Slavnu noć Sveta Carkva radosna, Vami, duše bogoljubne, stavljajući vam pred oči svoga Sina Božjega koji je budući sišo s Neba, stajaše u spili od Betlema.

Tako i ja prikazujem se noćas da u pameti Vaše, moji mili mještani, postavim goruća razmišljanja onoga koji se porodi. Neka općene radosti i veselja svega svijeta i vi srećni budete đionici.

Čujem da ono slavno Djeteće, koje se porodilo, malahno budući, plače i tijekom svojijem glasom k sebi nas zove.

Dušo bogoljubna, ostavi na stranu sve misli svjetovne i hodi sa mnom do spile od Betlema da razmisliš tko je ono tko leži u jasljej varhu malo slamice, među vočićem i osličem u jedno zločesto i ubogo pribivalište, đe od zime darhće i trese se.

Ah, Sveto Djeteće, nijesi li ti oni koji stvori veselo proljeće, koji stvori čestito ljeto, koji stvori bogatu jesen, koji stvori ledenu zimu? Zašto dakle, budući Gospodar od svakoga bremena u ovo najgore i najmučnije od Godišta, poradaš se?

Ti reče, Gospodine, da se učini svjetlost, da na nebu sine zrakami svojema sunce i mjesec, a htje poroditi se sred ponoća u najveće vrijeme tmina.

Ti zemlju pokri nebesima, tako lijepo zvijezdam naresenijem, a htje poroditi se u mjesto tako zločesto i ubogo.

Ti obuče živine kožami, ptice perjami, stabla i vočke listjem zelenijem, a ti mi goo na slamici počivaš, mili Gospodine.

Ti poda ljudima kraljestva, zemlje i gradove, mjesta, polače i ostale plemenite građe, a ti u splili jednoga krša poradaš se.

Kralj si, a dvora nemaš, nitko te ne prima. Gospodar si od svijeta, a nemaš čim bi mogo goloću pokriti tvoju. Bog si, a ležiš na slamici. Mudros si, a među živinami počivaš. Stvorio si oganj, a imaš potrebu da te para vola i oslića ogrije? Koja su čuda ovo, moj Gospodine, jedina ljubavi duše moje, reci mi tko je uzrok takijeh čuda i znamenja koja noćas pokazuješ? I pokle ti mučiš budući malahan ne možeš sa mnom govoriti, Duh Sveti odgovara za tebe zovući nas ostale noćaske da budemo razmišljati djela tvoja, ljepotu tvoju i veličanstvo tvoje, govoreći nam: *Egredimi filiae Sion et videte regem Salomonem in diademate qua Coronavit eius mater sua in die dispositionis illius in die Leticie Cordis eius.*

Izidite kćeri sionske, duše bogoljubne, izidite iz zaludnijeh jazbina svijeta ovoga, gledate i razmišljate. Primudroga Salamuna, istinoga i pravoga Sina Božjega u kruni ne carstva, božanstva i majčinstva, neg u prijestolju Veličanstva svoga, da li u vijencu kojim ga okruni Mati njegova Djevica slavna, među ostale žene, čestita i blagoslovljena. Otac nebeski prije svijeh vijekah vječnom slavom okruni. Za nas će slavna mati koja vijencem puti ljucke okrunjena pokazuje koja premda će uboga, premda će malahna i nemoćna podložena, ništa ne manje, kako je slavna, tako i mnogo slavna su ova nje izmišljenja.

Tamquam sponsus Dominus procedens de thalamo suo, govori David razmišljajući slavno porođenje našeg Spasitelja: Kako zaručnik, Gospodin izlazeći iz ložnice svoje, zaručnik za pokazati ljubav zaručnici svojoj u svemu se njoj priličan čini. Ako je vojnik, vojničku svoju narav oholu ostavlja. Ako je mudarac, mudre svoje načine ustavi i razumu se zaručnice svoje jednaci. Ako je bogat, bogatstva svoga njoj čini, neka i ona bogata ukaže se. Ovijem načinom, karstjanine i karstjanko, hteći Jezukarst Spasitelj naš zaručiti dušu tvoju za odvest je u svoja vječna veselja, u svem se priličan tebi čini ako se ti malahan radaš i on se u današnji slavni dan porodio. Ako ti nevoljom svijeta ovoga stisnut plačeš i on malahan plače, premda se oko njega sveta Majka, Josef, anđeli i pastiri vesele. Ako i tuge podnosiš i on ih podnosi i veće će podnositi radi ljubavi tvoje.

Lauda Jerusalem Dominum, lauda Deum tuum Sion! Fali, bogoljubna dušo, Gospodina (Ps, 147, 12)

fali i slavi Boga tvoga, Peraste,
neka vjere tvoja djela
pofaljena i slavna budu
ti uzrok u nebeskoj
slavi slaviti
slavna Spa-
-sitelja
tvo-
ga
koji u današnji
dan radi spa-
senja tvoga
porodi
se
Amen.

IZVORI (neobjavljeni)

Vicka Zmaieuichia Rasgouor Duhouni, Nadžupski arhiv Perast, Boka kotorska, RVII.

LITERATURA

Appendini, F.M., *Memorie spettandi ad alcuni uomini illustri di Cattaro*, Ragusa, 1811.

"Arbanasi", *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, I., Zagreb, 1955.

Bačić, S., *Osvrt na knjigu "Pravoslavna Dalmacija" E. Nikodima Milaša*, Zadar, 1998.

Balović, V., *Notizie intorno alla miracolosa immagine di maria Vergine S.-ma detta dello Scarpello e del celebre suo santuario*, Venezia, 1823.

Bartl P., "Quellen und Materialien zur albanischen Geschichte im 17. und 18. Jahrhundert", *Albanische Forschungen* 15., vol I., Wiesbaden, 1975, *Albanische Forschungen* 20, II., Munchen, 1979.

Bassich, A., *Notizie della vita e degli scritti di tre illustri Perastini*, Ragusa, 1833.

Belas, A., "Boka i Bokelji na početku XIX stoljeća", *Hrvatski glasnik*, Split, 1939., br. 224.

Bianchi, F., *Zara cristiana*, I, Zara, 1877, II, Zara, 1888.

Bianchi, F. *Fasti di Zara religioso-politico-civili dell'anno 1184-1888., dell'era volgare, Zara*

- Bogišić, R., "Književnost prosvjetiteljstva", *Povijest hrvatske književnosti*, 3, Zagreb, 1974.
- M. Bogović, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine*, Zagreb, 1982.
- Brajković, G. "Pjesma kapetana Nikole Burovića zadarskom nadbiskupu Vicku Zmajeviću", *Služba Božja*, 16, 1976, br. 2, str. 128-140.
- Brajković, G.- Milošević, M., "Vicko Zmajević, Četiri propovijedi", *Proza baroka*, Titograd, 1978, str. 291-303.
- Burović, N., "U pohvalu prisvijetloga i pripoštovanoga gospodina Vicka Zmajevića Arkibiskupa zadarskoga, gospodičića peraškoga, godišta 1713", *Poezija baroka*, Titograd, 1976, str. 343-346.
- Butorac, P., "Četiri pisma nadbiskupa Vicka Zmajevića", *Starine JAZU*, 41, Zagreb, 1948, str. 85-87.
- Butorac, P., "Misao slavenske uzajamnosti u Hrvata", *Hrvatska prosvjeta*, 16, 1929, br. 11.
- Butorac, P., *Opatija sv. Jurja kod Perasta*, Pretiskano iz Bogoslovske smotre, Zagreb, 1928.
- Butorac, P., *Zmajevići* (ogledi), Zagreb, 1928.
- Buzolić, S., "Zadarski Arbanasi i prabiskup Zmajević" *Narodni koledar novi i stari*, 6, Zadar, 1868, str. 76-84.
- Ćurković, don M., *Povijest Arbanasa kod Zadra*, Šibenik, 1922.
- Fabianich, D., "Vincenzo Zmajevich", *Rammentatore dalmatino*, 32, 1875, str. 24-25.
- Farlati, D., *Illyricum Sacrum*, I- VIII., Venetiis, 1751 1819.
- Fortis, A., *Viaggio in Dalmazia*, sv. I-II., Venezia, 1774.
- Gliubich, S., *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Viena, 1856.
- Grad Zadar-presjek kroz povijest*, JAZU, Zadar, 1966.
- Hrvatska književnost Boke kotorske do preporoda*, priredila V. Babić, Zagreb, 1998.
- Hrvatska propovijed*, priredio J. Bratulić, Zagreb, 1996.
- Kombol, M. u Lovrić, I., *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa* (...), Zagreb, 1848, str. 181.
- Košćak, F. *Župnikova riječ. Arbanasi-Župa Gospe Loretske*, Zadar, 1976, letak.
- Kraljević, V., *Gli ortodossi negli scritti di Vinzenzo Zmajević (1670-1745)*, Dissertatio ad Doctoratum in Facultate Theologiae Pontificiae Universitatis Gregorianaе, Roma, 1996.

- Kravar, Z. "Evropska obilježja u stilu hrvatskog baroknog pjesništva", *Zadarska revija* 5-6, Zadar, 1975.
- Krstić, K., *Doseljenje Arbanasa u Zadar*, Zadar, 1988.
- Krstić, K., "Zmajević Vicko", *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Zagreb, 1971, str. 628.
- Krušala, I., *Spjevanje događaja boja peraškoga na 15. svibnja 1654.*, Trst, 1954.
- Kukuljević, I. S., "Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim...", *Arhiv za povjesnicu jugoslavensku*, knj. IV., Zagreb, 1857.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979
- Lozovina, V., *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb 1936.
- Luković, N., "Na ruševinama dvorca Zmajevića", *Stvaranje* br. 4, god. VII, Cetinje, april 1952., str. 213-216.
- Luković, N., *Zvijezda mora*, Perast, 2000.
- Ljubić, Š. *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna, 1856.
- Ljubić, Š., *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, 1., Rieka, 1864., 2, Rieka 1869.
- Mandić, D., *Crvena Hrvatska*, Ziral, Chicago-Rim, 1973.
- Maštrović, LJ., "Zmajević Vicko", u *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925.*, str. 291.
- Matić, T. "Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba", *Rad JAZU* 231, Zagreb, 1925, *Rad JAZU* 233, Zagreb, 1927.
- Milošević, M., "Oko jedne satire i paskvile u kotorskim sudskim spisima", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XXV, sv. 1-2, Beograd, 1959, str. 27-43.
- Milošević, M., "Pjesnička poslanica Andrije Zmajevića postradalom Dubrovniku 1667. godine", *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, god. XII, Dubrovnik 1970, str. 297-330.
- Milošević, M., *Studije iz književne i kulturne prošlosti*, Titograd, 1987.
- Novak, G., *Prošlost Dalmacije*, Golden marketing, Zagreb, 2001.
- Novak, M., "Prilog poznavanju rada i djelovanja Vicka Zmajevića-Peraštanina", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 3., Zagreb, 1957, str. 317-326.
- Obad, S., "Nacionalno pitanje u Dalmaciji 1848-1849. godine", *Jugoslavenski istorijski časopis*, 8, 1969., 4.
- Obad, S., Dokoza S., Martinović, S., *Južne granice Dalmacije od XV. stoljeća do danas*, Državni arhiv, Zadar 1999.

- Pantić, M., *Pesništvo renesanse i baroka, Dubrovnik, Dalmacija, Boka kotorska*, Beograd, 1968.
- Peraški boj*, 15. svibnja 1654., *Bogorodičina pobjeda*, Perast, 1998.
- Peričić, Š., *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb, 1980.
- Petricioli, I. *Povijesni i umjetnički spomenici u Zadru*, Zadar, 1973.
- Poezija baroka*, priredili G. Brajković, M. Milošević, Titograd, 1976.
- Prenđa, I., "25-godišnjica obnove sjemeništa "Zmajević (...)", *Vjesnik Zadarske nadbiskupije*, 19 (1974), 115-117.
- Prošlost Zadra III*, (T. Raukar, I. Petricioli, F. Švelec, Š. Peričić), *Zadar pod Mletačkom upravom 1409-1797*, Zadar, 1987.
- Proza baroka*, priredili G. Brajković, M. Milošević, Titograd, 1978.
- Stipčević, A., *Kulturno-povijesni spomenici u Arbanasima*, Zadar, 1977.
- Šišić, F., *Hrvatska povijest I*, Zagreb, 1906; II. 1908.
- Šutrin, R. "Osvrt na prošlost sjemeništa Zmajević (...)", *Vjesnik Zadarske nadbiskupije*, 19 (1974), 118-123.
- Šutrin, R., *Zadarsko sjemenište Zmajević*, Danica, 1979, str. 161.
- Šutrin, R., "Živi Zmajević" (uz 250. obljetnicu smrti), *Marulić*, 5/1995.
- Teološki rječnik*, Đakovo, 1992.
- Vodnik, B., *Povijest hrvatske književnosti(...)*, 1., Zagreb, 1913.
- Vulović, S., *Popis narodnih Bok. Spisatelja i njihovih djela, program kotor. gimnaz. 1872.-1873, Dubrovnik 1873.; program kotorske gimnazije za šk. god. 1878-79.*, Zadar, 1879.
- Vulović, S., *Tko su bili starosjedioci Boke kotorske*, pretiskano iz "Vijenca", 1892.
- Zadarski Arbanasi 1726-1976*, Zadar, (1976, letak).
- Z.F., "Visko Zmajevich, nadbiskup zadarski", *Zora Dalmatinska*, 1 (1844), br. 15, str. 116.
- "Zmajević, Vicko", u: *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, Zagreb, 1969, str. 325.
- "Zmajević, Vicko", u: *Leksikon Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, Zagreb, 1974, str. 1085.
- "Zmajević, Vicko nadbiskup", *Služba Božja*, Makarska, 1976., br. 2, str. 128.
- "Znameniti Bokelji u "Luči", *Glas Koncila* 16 (Zagreb, 20. ožujka 1977), str. 12.

VICKO ZMAJEVIĆ'S SERMONS

SUMMARY

Vicko Zmajević (1670-1745) is undoubtedly an exceptional, harmonious and strong personality who worked in various social backgrounds which followed and complemented each other in his works. All he did, wrote about and stood for benefited Croatian people and the Catholic church. *Razgovor Duhovni (Spiritual conversation)* is a collection of sermons written by Zmajević between 1682 and 1685, as a twelve-year-old boy. The original is kept in the Perast parish archives and it is Zmajević's only work written in the Croatian language.

All his sermons possess a baroque poetic quality, quotations, metaphors and antitheses, while the graphic picture confirms the unity of Boka Kotorska with the Croatian spiritual environment. The author places Zmajević's sermons in the frame of baroque sermon literature thus revealing the so-far inadequately researched Zmajević's collection.

KEY WORDS: *Perast, baroque, sermon*